مدیریت بر آموزش سازمانها سال دهم، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۰ شماره صفحه ۱۱۶- ۹۵

بررسی نقش برنامه درسی پنهان در تقویت هوش اخلاقی دانش‌آموزان

فرزاد عرب بافرانی، کارشناسی ارشد علوم تربیتی، گرایش مدیریت آموزشی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد قم، قم، ایران.

[*] **هادی مصدق**، استادیار رشته مدیریت آموزشی، گروه علوم تربیتی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه قم، قم، ایران.

محسن رفیعی، استادیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران.

10. 52547/MEO.10.4.95

چکیده

هدف پژوهش تعیین رابطه برنامه درسی پنهان باهوش اخلاقی دانش‌آموزان مدارس متوسطه بود. این پژوهش ازلحاظ هدف کاربردی، ازلحاظ رویکرد کمی، ازلحاظ شیوه گردآوری اطلاعات پیمایشی، و از لحاظ نوع تحلیل: همبستگی مبتنی بر مدل‌سازی معادلات ساختاری بود. جامعه‌ی آماری تحقیق کلیه دانش‌آموزان مقطع متوسطه اول و دوم متوسطه ناحیه ۳ قم بودند (۲۰۹۱۸ نفر)، حجم نمونه بر اساس جدول مورگان ۳۸۴ نفر بود که به شیوه نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند و درنهایت ۳۷۹ پرسشنامه معتبر مورد تحلیل قرار گرفت. برای گردآوری داده‌ها از دو پرسشنامه استاندارد هوش اخلاقی لنیک و کیل با پایایی آلفای کرونباخ ۰/۹۱ و پرسشنامه برنامه درسی پنهان تقی پور و غفاری با پایایی آلفای کرونباخ ۰/۸۳ استفاده گردید. یافته‌ها نشان داد که سازه‌های هوش اخلاقی و برنامه درسی از روایی سازه لازم برخوردار می‌باشند و در روابط ساختاری، بین برنامه درسی پنهان مدارس و هوش اخلاقی دانش‌آموزان رابطه مثبت و معنی‌دار ۰/۵۱ وجود دارد. بررسی وزن های رگرسیونی نشان داد که در بین مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان، مؤلفه "مکانیسم تشویق و تنبیه" با وزن رگرسیونی ۰/۳۸، "روابط موجود در مدرسه" با وزن رگرسیونی ۰/۶۱ و "فناوری اطلاعات و ارتباطات" با وزن رگرسیونی ۰/۴۵ به ترتیب بیشترین نقش را در تبیین هوش اخلاقی داشتند. با توجه به یافته‌های تحقیق و رابطه مثبت برنامه درسی پنهان بر هوش اخلاقی پیشنهاد می‌شود برنامه ریزان درسی و مجریان و معلمان از ظرفیت برنامه درسی پنهان برای تقویت هوش اخلاقی دانش‌آموزان غافل نباشند.

واژگان کلیدی: برنامه درسی پنهان، هوش اخلاقی، دانش‌آموزان متوسطه، شهر قم.

---

[*] نویسنده مسئول: hadimosadegh@gmail.com

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۲/۱۵ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۸/۳

[Downloaded from journaliea.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

Managing Education in Organizations Vol.10/No.4/ Winter 2022 Page 95-116

The Study the Role of Hidden curriculum in students moral intelligence reinforcement

Farzad Arab Baferani, Master of Educational Administration, Human Sciences Faculty, Qom Islamic Azad University, Qom, Iran.
*
Hadi Mosadegh, Assistance Professor in Educational Sciences Department, Literature & Human Sciences Faculty, University of Qom, Qom, Iran.
Mohsen Rafiee, Assistance Professor in Educational Sciences Department, Educational and psychology Faculty, Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran.

10. 52547/MEO.10.4.95

Abstract
The objective of research was to determine the relationship between hidden curriculum with moral intelligence in high school students. This research, according to objective was an applied research and according to approach was quantitative; according to method of gathering data was a survey research and from the aspect of analysis was correlational, based on structural equations modeling. The statistical population was students in junior and senior high school in district ۳ of Qom (20918 persons), The sample volume was 384 persons according to Morgan table who were chosen by random sampling and at last ۳۷۹ right questionnaires were analyzed. For gathering data, two standard questionnaires about moral intelligence and hidden curriculum were used with Cronbach alpha stability of ۰,۸۳ and ۰,۹۱. For data analyzing, Pearson correlational inferential tests, structural equations model and regression were used. Findings showed that moral intelligence and hidden curriculum components have necessary component reliability and in structural relations, there is a positive and meaningful relationship of 0.51. The study of regression weights showed that among the components of the hidden curriculum, the component of "encouragement and punishment mechanism" with a regression weight of 0.38, "school relationships" with a regression weight of 0.61 and "information and communication technology" with a regression weight 0.45 had the most role in explaining moral intelligence, respectively. According to the research findings and the positive relationship between hidden curriculum and moral intelligence, it is suggested that curriculum planners, administrators and teachers should not be unaware of the capacity of the hidden curriculum to strengthen students' moral intelligence.

Keywords: hidden curriculum, moral intelligence, high school students, Qom city.

* Corresponding author: hadimosadegh@gmail.com
Receiving Date: 5/3/2021 Acceptance Date: 25/10/2021

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

مقدمه

هوش یکی از مهم‌ترین تفاوت‌های فردی در بین افراد جامعه است و این امر از سال‌ها پیش موردتوجه پژوهشگران بوده است. هرچند که این پژوهشگران بیشتر بر جنبه شناختی هوش، همانند حافظه، حل مسئله و تفکر تأکید داشته‌اند اما امروز محققان بر جنبه‌های غیر شناختی هوش همچون هیجان، رفتار اجتماعی و معنویت و اخلاق توجه بیشتری دارند. هوش اخلاقی برای اولین بار توسط Borba (2005)در رشته روانشناسی وارد شد. بوربا هوش اخلاقی را ظرفیت و توانایی درک درست از نادرست، داشتن اعتقادات قوی و عمل به آن‌ها و رفتار در جهت صحیح و درست تعریف می‌کند. هوش اخلاقی در روند زندگی، باعث کاهش تعارضات، افزایش پیوندهای اجتماعی، افزایش مهارت‌های ارتباطی و تسهیل و بهبود روابط می‌شود (Skandari, 1387). افراد باهوش اخلاقی همیشه کارهایشان را با اصول اخلاقی پیوند می‌زنند که این خود باعث افزایش تعهد و مسئولیت‌پذیری در افراد و درنتیجه بهبود کارایی فردی و گروهی می‌شود.

Lenink and Kill (2011)برای هوش اخلاقی ۱۰ شاخصه را لحاظ می‌کنند؛ رفتار مستمر در جهت اصول، ارزش‌ها و باورها، راست‌گویی، ایستادگی برای حق، وفای به عهد، مسئولیت‌پذیری برای تصمیمات شخصی، اقرار به اشتباهات و شکست‌ها، قبول مسئولیت برای خدمت به دیگران، اهمیت دادن به دیگران، توانایی در بخشش اشتباهات خود و توانایی در بخشش اشتباهات دیگران. Borba (2005)با جمع‌آوری شواهد، پژوهشها و نمونه‌های عملی، مفهوم هوش اخلاقی را در قالب پرورش هفت فضیلت مطرح کرده است. این فضایل عبارت‌اند از همدلی، وجدان، خویشتن‌داری، احترام، مهربانی، بردباری و انصاف. همدلی[1]، احساس اخلاقی بنیادینی است که درک احساسات دیگران را برای فرد امکان‌پذیر می‌سازد. وجدان[2] یک ندای درونی قوی است که به فرد در تصمیم‌گیری در امر درستی و نادرستی، کمک می‌کند. خویشتن‌داری (خودکنترلی)[3]: به فرد در مهار کردن امیال نفسانی‌اش یاری می‌رساند. احترام[4]: فرد را تشویق می‌کند تا به علت آنکه احترام به دیگران را ارزشمند می‌داند، با دیگران باملاحظه رفتار کند. مهربانی[5] توجه فرد را به رفاه و احساسات دیگران جلب می‌کند. بردباری[6] به فرد کمک می‌کند تا ویژگی‌های دیگران را درک کند و آماده پذیرش چشم‌اندازها و باورهای جدید باشد.

[1] Sympathy
[2] Conscience
[3] Continence
[4] Respect
[5] Kindness
[6] Meaning

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

انصاف[1] که موجب می‌شود تا فرد با دیگران عادلانه، منصفانه و بی‌طرفانه رفتار کند و بنابراین، با رعایت قانون، نوبت و شراکت، با دیگران تعامل کند و پیش از قضاوت، همه جوانب را کاملاً بسنجد [۴](بوربا۲۰۰۵). از منظر اسلام هوش اخلاقی به‌عنوان یک فضیلت دارای ۸ شاخصه مهم می‌باشد؛ ۱) امانت‌داری، ۲) مسئولیت‌پذیری، ۳) مهرورزی؛ ۴) مدارا، ۵) خوش‌رفتاری؛۶) بردباری، ۷) دادورزی، ۸) تغافل (Vaziri et al, 2017)

هوش اخلاقی یک مقوله اکتسابی و آموختنی است و به‌موجب آن عوامل زیادی می‌توانند بر آن تأثیر داشته باشند که از آن میان والدین، خانواده و نظام آموزشی بیشترین تأثیر را دارند (Zavar & Yusofi,2015). البتّه آنچه به نظر می‌رسد، آن است که در نخستین مرحله آموزش ارزش‌های اخلاقی بر عهده والدین است و آموزش و پرورش به‌عنوان مهم‌ترین نهاد اجتماعی برای پرورش هوش اخلاقی فراگیران تعریف‌شده است (Rezapour and et al,2017). مدارس بعد از خانواده بیشترین اثرگذاری را بر روی دانش‌آموزان داشته و آن‌ها بعد از ورود به مدارس با نقش‌هایی همچون همکلاسی، هم‌گروهی، معلّم، معاون، مدیر و... آشنا می‌شوند؛ نوع رفتار و جایگاه هر یک از این نقش‌ها را می‌شناسد. مفاهیمی از قبیل نظم و انضباط، رعایت حقوق دیگران، مسئولیت‌پذیری، محدودیت منابع و تلاش برای رسیدن به مزایای بیشتری را به‌طور ملموس درک خواهند کرد. آموزش‌وپرورش علاوه بر آموزش‌های رسمی از طریق آموزش‌های غیررسمی در انتقال ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی می‌تواند ایفای نقش کند (Nejat and et al,2017) نگرش به برنامه درسی در کشور ما بیشتر به‌عنوان برنامه درسی[2] رسمی مدارس مدنظر هست. ولی سوی دیگر آن، برنامه درسی پنهان[3] است. این اصطلاح اولین بار توسط جکسون[4] در کتاب "زندگی در کلاس" درس به‌کاررفته و از آن به بعد مطالعات فراوانی در این زمینه صورت گرفته است. برنامه درسی پنهان همان تدریس ضمنی نظام ارزش‌ها توسط مدارس است . (Goodlad,1994)

Debi (2015) برنامه درسی پنهان را دربردارنده آنچه در مدرسه توسط اعمال معلمان، تعامل دانش‌آموزان و تعامل با محیط آموزشی آموخته می‌شود، می داند. از نظر Eisner(2014) برنامه درسی عبارت است از یک سلسله وقایع آموزشی طراحی‌شده که به‌قصد تحقق نتایج آموزشی برای یک یا چند دانش‌آموز پیش‌بینی‌شده است وی برنامه درسی پنهان را گذشتن موفقیت‌آمیز از مانع برنامه درسی رسمی یا طرح‌ریزی‌شده دانسته است. به بیان آیزنر سه نوع برنامه درسی در مدارس دیده می‌شود ۱) برنامه

[1] Fairness
[2] Curriculum
[3] Hidden Curriculum
[4] Philip jacson

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]
[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

آشکار[1] ۲) برنامه ضمنی[2] ۳) برنامه پوچ[3]. برنامه آشکار به برنامه‌ای اطلاق می‌شود که مستقیماً در مدارس آموزش داده می‌شود. ادبیات، هنر، ریاضیات و... . این برنامه صریحاً در برنامه آموزشی مدرسه آموزش داده می‌شود.

برنامه درسی پنهان اشاره به اثرات پنهان فضای آموزشی نیز دارد. برنامه درسی پنهان آن چیزی است که دانش‌آموز درواقع از حضور در مدرسه، ورای محتوای اصلی دروس می‌آموزد. محتوای برنامه درسی پنهان بیشتر غیرکلامی است و از جنس رفتاری است و ازقضا دلیل ماندگاری اثبات آن در ذهن دانش‌آموزان، مرهون همین ویژگی است. برنامه درسی آشکار با هر ظرافتی که طراحی شود نمی‌تواند تعیین‌کننده آموخته‌های واقعی دانش‌آموزان باشد بلکه همیشه مقدار عمده‌ای از آموخته‌های دانش‌آموزان توسط برنامه درسی پنهان تعیین می‌شود. برنامه درسی پنهان منابع متعددی دارد ازجمله: فضای فیزیکی مدرسه، ساختار قدرت موجود در مدرسه، فرهنگ، ویژگی‌ها و خصلت‌های اخلاقی معلم (Mazbohi,2009).

چهار محیط در شکل‌گیری برنامه درسی پنهان مؤثر است: الف) محیط شناختی: منظور از محیط شناختی عوامل نظیر کتاب‌های درسی، روش‌های تدریس و شیوه ارزشیابی است. برای مثال برنامه زمان‌بندی دروس می‌تواند نگرش‌هایی ویژه را در فراگیران ایجاد و تقویت نماید. به‌طوری‌که تخصیص زمان بیشتری از برنامه هفتگی به درس ریاضی و تخصیص زمان کمتر به درس انشا حاوی این پیام است ضمنی است که مهارت‌های نگارش در مقایسه با توانایی حسابی و ریاضی از جایگاه و شأن نازل‌تری برخوردار است. ب) محیط اجتماعی: منظور از محیط اجتماعی روابط و مناسبات اجتماعی حاکم بر مدرسه و آن دسته از کنش‌های متقابلی است که دانش‌آموزان به‌طور مستقیم تحت تأثیر آن قرار می‌گیرند. نحوه کنش‌های متقابل، مهم‌ترین عامل تأثیرگذار در شکل‌گیری یادگیری قصد نشده است (Mehr Mohammadi, 2004). د) محیط فیزیکی: سبک ساختمان مدرسه و نوع چیدمان کلاس درس نیز می‌تواند حاوی پیام‌های ضمنی باشد. صاحب‌نظران علم ارتباطات معتقدند که آموزش‌های غیرکلامی و غیر بیانی بیش از سایر عوامل در انتقال به فراگیران نقش دارند. مراکز آموزشی و عناصر تشکیل‌دهنده آن‌ها نظیر رنگ، نور، صدا، تجهیزات حیاط، راهروهای تنگ و طولانی همه و همه اثرات تربیتی دارند. یک مدرسه زیبا و سرسبز نشاط و شادابی را به ارمغان آورده، یادگیری را آسان می‌کند و بالعکس مراکز آموزشی تنگ و کوچک باکلاس‌های کم‌نور، تخته فرسوده، صندلی‌های شکسته و... رغبت به درس و بحث و یادگیری را از بین می‌برد. د) محیط دیوان‌سالاری: دیوان‌سالاری اداره مدرسه غالباً همراه با

[1] Reveal Curriculum
[2] Hidden Curriculum
[3] Absurd Curriculum

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

مجموعه فشرده قوانین، مقررات، روش‌ها و نظام‌های مدیریت آن، عاملی مؤثر در شکل‌گیری برنامه درسی پنهان به شمار می‌روند
. (Silver et al,1998)

Jakson(2007) به این موضوع اشاره می‌کند که مدرسه علاوه بر محتوای آموزشی که در برنامه رسمی ارائه می‌کند، از طریق سازمان بوروکراتیک و دیوان‌سالار مدرسه و ترتیب‌ها و ارتباطات داخل مدرسه‌ای، برنامه پنهان را سازمان‌دهی می‌کند. برنامه درسی پنهان ازنظر(1958) Kohlberg همان آموزش اخلاقی است و نقش معلم در انتقال استانداردهای اخلاقی، اهمیت اساسی دارد. همچنین برنامه درسی پنهان در مدارس برای آموزش ضمنی هنجارها، ارزش‌ها، نگرش‌هایی استفاده می‌کند که به‌سادگی در زندگی‌شان و در مقابله با انتظارات آموزشگاهی و روند عادی زندگی در مدارس آن‌ها اتفاق می‌افتد. کارکردگرایان که نگرش مثبت نسبت به برنامه درسی پنهان دارند و آن را ابزاری برای جامعه‌پذیر نمودن دانش‌آموزان می‌دانند، معتقدند که برنامه درسی پنهان می‌تواند پیامدهای زیر را به همراه داشته باشد: عادات بهداشتی، تفریحات سالم، علایق علمی و معنوی، ذوق هنری و زیبایی‌شناسی، اخلاق پسندیده، وظیفه‌شناسی، احترام به انسانیت، رقابت سالم و صمیمانه، همکاری و نوع‌دوستی، احترام به قوانین و مقررات، بزرگداشت خانواده، آزادمنشی، رعایت حقوق خود و دیگران، خودشکوفایی، میهن‌پرستی، پایبندی به سنت‌ها، رعایت آداب‌ورسوم قومی، ارج‌گذاری، قضاوت اقتصادی، شهروند جهانی بودن و... (Mehr Mohammadi, 2004).

پژوهش‌ها نشان داده است که بین ساختار فیزیکی مدرسه و رفتار انضباطی دانش‌آموزان، جو اجتماعی مدرسه و رفتار انضباطی دانش‌آموزان در مدرسه، رابطه وجود دارد. همچنین یادگیری ناشی از برنامه درسی غیررسمی و برنامه درسی پنهان رابطه معناداری با رفتارهای انضباطی دانش‌آموزان دارد (Norouzi Chegini et al,2019)

Samiee zafarghandi (2018) در پژوهشی با عنوان: "بررسی رابطه برنامه درسی پنهان باهوش هیجانی دانش‌آموزان" نشان دادند که از مؤلفه‌های موردمطالعه برنامه درسی پنهان سه مؤلفه روش‌های تدریس، روش‌های ارزشیابی و تعامل معلمان و دانش‌آموزان باهوش هیجانی دانش‌آموزان دارای رابطه مثبت و معنادار است. Gol Mohammadian, Behrouzi, & Yaseminezhad (2014)درنتیجه پژوهشهای خود دریافتند که توانایی تشخیص درست و نادرست در افراد در اثر تعاملات اجتماعی و در برخورد با موقعیت‌های مختلف در زندگی به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم به دست می‌آید و تقویت می‌شود. از طرفی شواهد قاطعی برای تعیین سهم وراثت و محیط در هوش اخلاقی نیست. بااین‌حال موقعیت‌هایی که افراد در آن به قضاوت در مورد درستی و نادرستی عمل می‌پردازند، می‌تواند در پرورش هوش اخلاقی مؤثر واقع شود. مثلاً مفهوم مردم‌داری ویژگی‌های هوش اخلاقی ازجمله انصاف و بخشش را در برمی‌گیرد. یافته‌های پژوهش Fazl Elahi Ghomshei

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

(2015)نشان می‌دهد که مسئولیت‌پذیری یا مسئولیت گریزی به‌عنوان مؤلفه‌های هوش اخلاقی، محصول نحوه عملکرد، رفتار و کردار معلمان و مدیران به‌عنوان برنامه درسی پنهان است. Hashemipour (2012).در پژوهشی با عنوان:"رابطه برنامه درسی پنهان با رشد اعتقادی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دوره متوسطه" به این نتیجه رسیده است که بین برنامه درسی پنهان با رشد اعتقادی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

Borges et al (2017) کسب شایستگی در اخلاق مسئولیت‌پذیری و آگاهی نسبت به جامعه را از مهم‌ترین نتایج برنامه درسی پنهان و یادگیری دانشجویان یاد می‌کنند. Fathi Vajargah, & Vahed Choukadeh (2008)در پژوهشی نشان داد: آسیب‌های خطرآفرین در قلمرو برنامه درسی پنهان برای تربیت شهروندی شناسایی‌شده که بر اساس تجربه و تحلیل‌های انجام‌شده سطح آسیب‌زایی مؤلفه جو اجتماعی در سطح قوی قرار دارد و این نشان‌دهنده آن است که: دانش‌آموزان در معرض خطر جدی در بعد اجتماعی مدارس از لحاظ برنامه درسی پنهان قرار دارند. Borges et al (2017).در پژوهشی جهت یافتن ارتباط بین برنامه درسی پنهان و یادگیری مسئولیت‌پذیری دانشجویان به این نتیجه رسیده‌اند که یادگیری مسئولیت‌پذیری در موضوعات گوناگون توسط برنامه درسی رسمی برآورده نشده است؛ و برنامه درسی پنهان نقش مؤثری در مسئولیت‌پذیری دانشجویان برای توسعه پایدار داشته است. یافته‌های پژوهش Gengel and Turkoglu (2016) نشان می‌دهد که در کلاس درس با جو مثبت رفتارهای مثبت بیش‌تر بود و در کلاس درس با اقلیم منفی با استفاده از فراوانی مشاهده‌شده تنوع رفتار وجود ندارد و تعامل محدودتر بود. Alsubaei (2015) در پژوهشی با عنوان: "برنامه درسی پنهان به‌عنوان یکی از مسائل و موضوعات فعلی برنامه درسی " به این نتیجه رسید: برنامه‌ی درسی پنهان اساساً از ادبیات در محیط‌های آموزشی نشاءت گرفته است. تأثیر مؤثر کارآمد و قوی بر دانش‌آموزان دارد. مدارس از برنامه درسی پنهان باید به‌عنوان یک برنامه درسی مبنا در فرهنگ‌های مدارس استفاده کنند.

با مروری بر پژوهشای انجام‌شده، به نظر می رسد که برنامه درسی پنهان بر هوش اخلاقی تأثیر گذار باشد، ولی با این‌حال بررسی ادبیات تحقیق نشان از فقدان نتایجی متقن در خصوص این مسئله می باشد. بدین سبب این پژوهش در راستای پژوهش‌های قبلی و باهدف کلی «بررسی نقش برنامه درسی پنهان در تقویت هوش اخلاقی دانش‌آموزان» صورت پذیرفته است.

روش شناسی پژوهش

این پژوهش ازلحاظ هدف، کاربردی؛ ازلحاظ رویکرد، کمی؛ ازلحاظ شیوه گردآوری اطلاعات، پیمایشی؛ و ازلحاظ نوع تحلیل: همبستگی مبتنی بر مدل‌سازی معادلات ساختاری می‌باشد.

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

جامعه آماری شامل تمامی دانش‌آموزان مقطع متوسطه اول و دوم مدارس متوسطه ناحیه ۳ قم در سال تحصیلی ۹۸-۹۷ بوده‌اند (۲۰۹۱۸ نفر). حجم نمونه آماری، بر اساس برآورد از جدول مورگان[1] وکرجسی[2] ۳۸۴ نفر به دست آمد و به شیوه نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب و تکمیل شدند. قابل‌ذکر است که با توجه به‌احتمال عدم بازگشت تعدادی از پرسشنامه‌ها و یا باطل شدن برخی پرسشنامه‌ها، تلاش گردید که تعداد بالاتری تکمیل گردد که درنهایت پس از کنار گذاشتن پرسشنامه‌های معیوب تعداد ۳۷۹ پرسشنامه صحیح، به دست آمد و تحلیل گردید.

ابزار گردآوری اطلاعات

به‌منظور دستیابی به نتایج موردنظر و انجام شایسته پژوهش از دو پرسشنامه استفاده شد. الف) پرسشنامه استاندارد هوش اخلاقی Lenink and Kill (2011)حاوی ۲۰ سؤال بسته پاسخ در طیف ۵ درجه‌ای لیکرت، که پایایی آلفای کرانباخ آن، ۰/۹۱ به دست آمد. ب) پرسشنامه برنامه درسی پنهان Taghipour& Ghafari (2010)که حاوی ۳۰ سؤال بسته پاسخ بوده و در طیف لیکرت موردسنجش قرارگرفته است. پایایی این پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرانباخ ۰/۸۳ به دست آمد.

برای تجزیه‌وتحلیل داده‌ها علاوه بر روش‌های توصیفی (جدول، نمودار، درصد، میانگین، میانه، نما، انحراف استاندارد، واریانس)، از روش‌های همبستگی مبتنی بر رگرسیون و مدل‌سازی معادلات ساختاری با استفاده از نرم‌افزار Amos استفاده‌شده است.

یافته‌ها

الف-اعتبار سازه هوش اخلاقی و برنامه درسی پنهان

به‌منظور تعیین اعتبار سازه مقیاس هوش اخلاقی و مقیاس برنامه درسی پنهان از روش تحلیل عاملی تأییدی (با استفاده از نرم‌افزار Amos) استفاده و نتایج در جدول-۱ ارائه‌شده است.

[1] daryale W.morgan
[2] Robert V Krejcie

[Downloaded from journaliea.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

جدول -۱ مقدار شاخص‌های برازش تحلیل عاملی هر دو ابزار هوش اخلاقی و برنامه درسی پنهان

شاخص‌ها	نام شاخص	حد قابل‌قبول	مقدار به دست آمده برای سازه هوش اخلاقی	وضعیت	مقدار به دست آمده برای سازه برنامه درسی پنهان	وضعیت
شاخص‌های برازش مطلق	نسبت مجذور خی به درجه آزادی (χ^2/df)	X^2 / df≤3.00	۱/۳۲	مطلوب	۰/۲۵۴	مطلوب
	حد معناداری (Sig)	P > 0.05	۰/۱۰	مطلوب	۰/۹۱	مطلوب
	ریشه میانگین مجذور باقیمانده (RMR)	RMR< 0.05	۰/۰۱	مطلوب	۰/۰۰۲	مطلوب
شاخص های برازش	شاخص نکویی برازش (GFI)	GFI ≥ 0/90	۰/۹۸	مطلوب	۰/۹۹	مطلوب

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

	شاخص تعدیل‌شده‌ی نکویی برازش (AGFI)	AGFI ≥ 0/90	۰/۹۶	مطلوب	۰/۹۶	مطلوب
	شاخص برازش فزاینده (IFI)	IFI ≥ 0/90	۰/۹۹	مطلوب	۰/۹۹	مطلوب
	شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)	CFI ≥ 0/90	۰/۹۹	مطلوب	۰/۹۹	مطلوب
شاخص برازش مقتصد	جذر برآورد واریانس خطای تقریب (RMSEA)	≤0.08 RMSEA	۰/۰۲	مطلوب	۰/۰۰۶	مطلوب

[Downloaded from journaliieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

نتایج جدول-۱ نشان می‌دهد که تمام شاخص‌های برازش در سطح قابل‌قبولی هستند؛ بنابراین، یافته های تحلیل عاملی بیانگر همسویی مولفه ها با مفاهیم مورد سنجش است، که در واقع نشان می دهد مولفه های هر دو ابزار به خوبی توانایی سنجش مفهوم مورد نظر (هوش اخلاقی و برنامه درسی پنهان) را دارا می باشند. به دلیل محدودیت در حجم مقاله، از بیان بارهای عاملی مدل های اندازه گیری، عبور کرده و در ادامه مقاله به برازش مدل ساختاری پرداخته‌شده و درنهایت بارهای عاملی هر یک از مولفه های مدل ساختاری بیان‌شده است.

ب) بررسی ساختاری مدل موردنظر

جهت بررسی روابط ساختاری بین مقیاس‌های موردنظر، از تکنیک مدل معادلات ساختاری استفاده‌شده است که نتایج برازش مدل و بارهای عاملی در جدول-۲ بیان‌شده است.

[Downloaded from journaliea.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

[Downloaded from journaliieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

جدول-۲ مقدار شاخص‌های برازش مدل معادلات ساختاری بین متغیرهای برنامه درسی پنهان و هوش اخلاقی

شاخص ها	نام شاخص	حد قابل‌قبول	مقدار بدست آمده در مدل	وضعیت
شاخص‌های برازش مطلق	نسبت مجذور خی به درجه آزادی (χ^2/df)	X^2 / df≤3.00	۱/۲۱	مطلوب
	حد معناداری (Sig)	P > 0.05	۰/۱۷۵	مطلوب
	ریشه میانگین مجذور باقیمانده (RMR)	RMR< 0.05	۰/۰۱	مطلوب
شاخص‌های	شاخص نکویی برازش (GFI)	GFI ≥ 0/90	۰/۹۵	مطلوب

	شاخص تعدیل‌شده‌ی نکویی برازش (AGFI)	AGFI ≥ 0/90	۰/۹۶	مطلوب
	شاخص برازش فزاینده (IFI)	IFI ≥ 0/90	۰/۹۹	مطلوب
	شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)	CFI ≥ 0/90	۰/۹۹	مطلوب
شاخص برازش مقتصد	جذر برآورد واریانس خطای تقریب (RMSEA)	RMSEA≤0.08	۰/۰۱۹	مطلوب

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

نتایج جدول-۲ نشان می‌دهد که تمام شاخص‌ها در سطح قابل‌قبولی هستند؛ بنابراین داده‌های این پژوهش در تحلیل مدل معادلات ساختاری، برازش مدل مفهومی پژوهش را نشان داد. در ادامه ضرایب رگرسیونی استاندارد(بارهای عاملی) مدل تبیین شده در جداول-۳ تا ۵ ارائه‌شده است.

جدول-۳ وزن رگرسیونی استاندارد بین دو سازه برنامه درسی پنهان و هوش اخلاقی

فاکتورها	وزن رگرسیونی استاندارد	سطح معناداری به‌دست‌آمده (sig)	واریانس تبیین شده
هوش اخلاقی و برنامه درسی پنهان	/۵۱	۰/۰۰۰	۰/۲۶

همان‌طور که در جدول-۳ بیان‌شده، بین سازه برنامه درسی پنهان و سازه هوش اخلاقی به میزان ۰/۵۱ صدم، رابطه مثبت و معنادار وجود دارد که ۰/۲۷ درصد از تغییرات را تبیین می‌کند. دیگر مولفه ها و روابط بین آنها در جداول ۴ و ۵ بیان شده است.

جدول-٤ وزن‌های رگرسیونی استاندارد بین مؤلفه‌ها و سازه هوش اخلاقی

فاکتورها	وزن رگرسیونی استاندارد	سطح معناداری به‌دست‌آمده (sig)	واریانس تبیین شده
عمل کردن مبتنی بر اصول و ارزش‌ها و هوش اخلاقی	/۷۴۸	۰/۰۰۰	۰/۵۶
راست‌گویی و هوش اخلاقی	/۷۷۵	۰/۰۰۰	۰/۶۰
استقامت و پافشاری برای حق و هوش اخلاقی	/۷۱۸	۰/۰۰۰	۰/۵۲
وفای به عهد و هوش اخلاقی	/۷۵۶	۰/۰۰۰	۰/۵۷
مسئولیت‌پذیری برای تصمیمات شخصی و هوش اخلاقی	/۷۳۵	۰/۰۰۰	۰/۵۴
اقرار به اشتباهات و شکست‌ها و هوش اخلاقی	/۷۶۴	۰/۰۰۰	۰/۵۸
قبول مسئولیت برای خدمت به دیگران و هوش اخلاقی	/۷۷۰	۰/۰۰۰	۰/۵۹

[Downloaded from journaliea.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

بر اساس نتایج جداول-۴ رابطه استاندارد بین مؤلفه‌های هوش اخلاقی و سازه هوش اخلاقی بیان شده است که همگی از رابطه مثبت بالا و معناداری برخوردار می‌باشند و میزان تبیین واریانس آن‌ها نیز بیان‌شده است. برای درک بهتر، در ادامه مدل برازش شده و وزن های رگرسیونی مولفه ها و سازه ها در نمودار-۱ ارائه‌شده است.

جدول-۵ وزن‌های رگرسیونی استاندارد بین مؤلفه‌ها و سازه برنامه درسی پنهان

فاکتورها	وزن رگرسیونی استاندارد	سطح معناداری به‌دست‌آمده (sig)	واریانس تبیین شده
مکانیسم تشویق و تنبیه و برنامه درسی پنهان	/۷۲۴	۰/۰۰۰	۰/۵۲
فناوری اطلاعات و ارتباطات و برنامه درسی پنهان	/۷۴۰	۰/۰۰۰	۰/۵۵
روابط موجود در مدرسه و برنامه درسی پنهان	/۷۷۴	۰/۰۰۰	۰/۶۰
جو اجتماعی و برنامه درسی پنهان	/۵۹۵	۰/۰۰۰	۰/۳۵
ساختار فیزیکی مدرسه و برنامه درسی پنهان	/۵۰۶	۰/۰۰۰	۰/۲۶

بر اساس نتایج جداول-۵ رابطه استاندارد مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان و سازه برنامه درسی پنهان، بیان‌شده است که همگی از رابطه مثبت بالا و معناداری برخوردار می‌باشند و میزان تبیین واریانس آن‌ها نیز بیان‌شده است. برای درک بهتر، در ادامه مدل برازش شده و وزن های رگرسیونی مولفه ها و سازه ها در نمودار-۱ ارائه‌شده است.

[Downloaded from journaliea.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

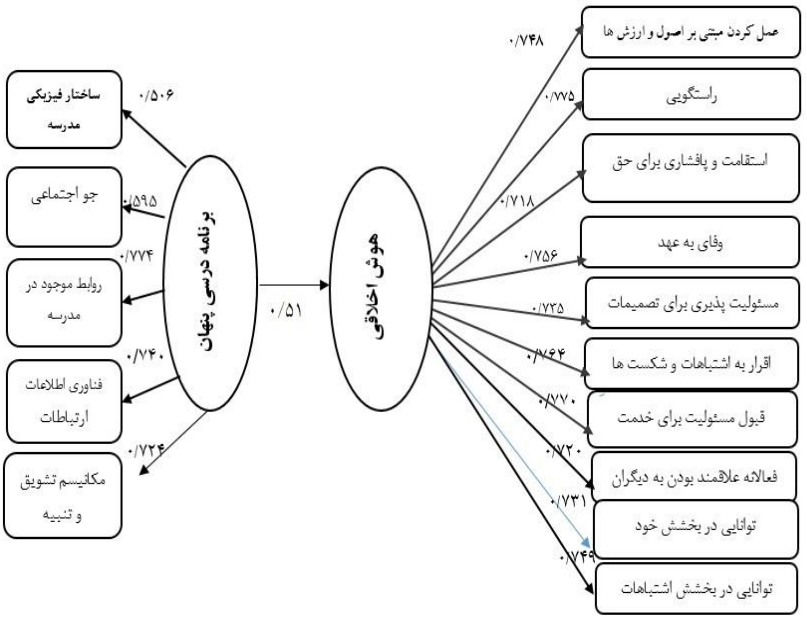

نمودار-۱ مدل برازش شده پژوهش

مورد دیگر که مورد نظر تحقیق بود، بررسی تأثیر مولفه های برنامه درسی پنهان بر سازه هوش اخلاقی می باشد. این مورد در جدول-۶ مورد اشاره قرارگرفته است.

جدول-٦ بررسی وزنهای رگرسیونی استاندارد مولفه های برنامه درسی بر هوش اخلاقی

فاکتورها	وزن رگرسیونی استاندارد	سطح معناداری به‌دست‌آمده (sig)	واریانس تبیین شده
ساختار فیزیکی مدرسه	۰/۰۶	۰/۱۵۴	۰/۰۰۳۶
جو اجتماعی	۰/۰۱۱	۰/۰۹۸	۰/۰۰۰۱
روابط موجود در مدرسه	۰/۶۱	۰/۰۰۰	۰/۳۷
فناوری اطلاعات و ارتباطات	۰/۴۵	۰/۰۰۰	۰/۲۰
مکانیسم تشویق و تنبیه	۰/۳۸	۰/۰۰۰	۰/۱۵

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

مقدار sig به‌دست‌آمده در جدول شماره-۶ نشان می‌دهد که بین مؤلفه‌های برنامه‌ریزی درسی پنهان، فقط مؤلفه‌های روابط موجود در مدرسه با بتای ۰/۶۱، فناوری اطلاعات و ارتباطات با بتای۰/۴۵ و مکانیسم تشویق و تنبیه با بتای ۰/۳۸، تأثیر مستقیم و معناداری بر هوش اخلاقی داشته و عملاً مؤلفه جو اجتماعی و ساختار فیزیکی مدرسه تأثیر معناداری نداشته‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر، بررسی نقش برنامه درسی پنهان در تقویت هوش اخلاقی دانش‌آموزان بود. یافته‌ها نشان داد که بین برنامه درسی پنهان و هوش اخلاقی به میزان ۰/۵۱ صدم رابطه مثبت و معنادار وجود دارد که۰/۲۷ درصد از تغییرات را تبیین می‌کند. این یافته با یافته Borges et al (2017) همسو می‌باشد.Borges et al (2017) کسب شایستگی در اخلاق مسئولیت‌پذیری و آگاهی نسبت به جامعه را از مهم‌ترین نتایج برنامه درسی پنهان یاد می‌کنند. همچنین به‌طور ضمنی با یافته‌های Fazl Elahi Ghomshei (2015)همسو می‌باشد. امروزه صاحب‌نظران بر این باورند که بسیاری از ارزش‌ها و نگرش‌ها از طریق رفتار ضمنی معلمان به دانش‌آموزان منتقل می‌شوند. ازآنجاکه برنامه درسی پنهان، بیش از هر حیطه دیگری با حیطه ارزش‌ها و نگرش‌ها سروکار دارد، تجارب یادگیری که به‌وسیله برنامه درسی پنهان حاصل می‌شود، عمدتاً در قالب مجموعه‌ای از انتظارات و ارزش‌ها تبلور می‌یابد و کمتر به حوزه دانستنی‌ها و شناخت مربوط می‌شود Mehr Mohammadi (2004) .لذا به اعتقاد برخی صاحب‌نظران، تأثیرات ضمنی و جانبی تمام عوامل مؤثر در تعلیم و تربیت فرد، از نظام اجتماعی-اقتصادی و ماهیت نظام آموزشی گرفته تا فضای کلاس و مدرسه، شخصیت و نگرش معلم و غیره را می‌توان برنامه درسی پنهان اطلاق نمود که همه و همه با ارزش‌ها و نگرش‌های فرد در ارتباط هستند. با توجه به اینکه از هر لحاظی برنامه درسی پنهان، مؤید برخی ارزش‌ها و تضعیف‌کننده برخی دیگر است، پس درواقع برنامه درسی پنهان به‌طور طبیعی می‌تواند اخلاقیات را تقویت و یا تضعیف نماید. دانش‌آموزان در سنین مدرسه تمایل دارند که رفتار، حرکات، لحن صحبت کردن، نوع پوشش و در یک‌کلام شخصیت و رفتار معلمان خود را به‌عنوان الگو انتخاب کنند.

همچنین یافته‌ها نشان داد که روابط موجود در مدرسه با بتای ۰/۶۱ در هوش اخلاقی دانش‌آموزان نقش دارد. برقراری روابط حسنه معلمان با دانش‌آموزان و انجام تکالیف درسی به‌صورت گروهی، نگرش مطلوب معلمان به دانش‌آموزان، ارتباط دوستانه و صمیمی معلمان با دانش‌آموزان ازجمله مواردی است که روابط موجود در مدرسه را شکل می دهد. این یافته همسو با یافته‌های پژوهش Gengel and Turkoglu (2016) است که نشان می‌دهد که در کلاس درس با جو مثبت رفتارهای مثبت، بیش‌تر بود و در کلاس درس با جو منفی، با استفاده از فراوانی مشاهده‌شده تنوع رفتار وجود ندارد و تعامل

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

محدودتر بود. معلم یکی از مهم‌ترین مجریان برنامه درسی است. کنش‌های منطقی، راهبردی یا روانشناسانه و اخلاقی او سه عنصر اصلی تدریس را شکل می‌دهند. کنش‌های منطقی شامل فعالیت‌هایی مانند تعریف کردن، نمایش دادن، توضیح دادن، تصحیح کردن و تفسیر کردن و ارزشیابی است. کنش‌های راهبردی یا روانشناسانه شامل کارهایی مانند انگیزه دادن، ترغیب کردن، جایزه دادن، تنبیه کردن و برنامه -ریزی کردن است. افزون برکنش‌های منطقی و روانشناسانه، به کنش‌های اخلاقی تدریس نیز اشاره‌کرده‌اند که در آن معلم ویژگی‌هایی مانند صداقت، شجاعت، بردباری، همدردی، احترام و انصاف را به نمایش می‌گذارد Aghdasi et al(2015). کیفیت تعامل معلمان با دانش‌آموزان در کلاس درس برای موفقیت دانش‌آموزان در همه جوانب رشدی، نقش ویژه و برجسته دارد Cadima & Burchinal (2010)پارسونز به آموزش‌وپرورش به‌منزله انتقال فرهنگی نگاه می‌کند و اظهار می‌دارد که مدارس باید نقش عامل جامعه‌پذیری دانش‌آموزان را متعهد شوند و ارزش‌های اخلاقی را در افراد درونی سازی کنند. دانش‌آموزان براثر فرا گرد تأثیرپذیری از بزرگ‌سالان از طریق القای مجموعه ارزش‌های اخلاقی و الگوهای اجتماعی و رفتاری به یک شخص یا انسان اجتماعی تحول‌یافته و قادر به ایفای نقش‌های اجتماعی و خلاقیت می‌شوند.

فناوری اطلاعات و ارتباطات با بتای ۰/۴۵ بعد از «روابط موجود در مدرسه» بیشترین نقش را در تقویت هوش اخلاقی دانش‌آموزان دارد. این یافته با یافته های Alam-Hoda et al (2011)همسو می‌باشد. علم الهدی و همکاران در پژوهش خود با موضوع تأثیرگذاری فناوری اطلاعاتی و ارتباطی بر نگرش اخلاقی دانش‌آموزان به این نتیجه رسیدند که مهارت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات بر نگرش اخلاقی دانش‌آموزان مؤثر است و می‌توان نتیجه گرفت که به‌کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات بر نگرش اخلاقی دانش آموران تأثیرگذار است، ولی ازآنجاکه نگرش اخلاقی دارای سه بخش شناختی و عاطفی و آمادگی بر عملکرد می‌باشد، تأثیرات فناوری اطلاعات بر دو سطح عاطفی ارزش‌های اخلاقی و آمادگی بر عملکرد نسبت به ارزش‌های اخلاقی مربوط می‌شود و بر سطح شناختی ارزش‌های اخلاقی تأثیر معنی‌داری ندارد Alam-Hoda et al (2011) .تقریباً عموم صاحب‌نظران معتقد هستند که فناوری اطلاعات به تغییرات بسیار مهمی در زندگی و فعالیت‌های بشری منجر خواهد شد. این فناوری بر رفتار و نگرش اخلاقی دانش‌آموز تأثیرگذار است. تجربه نشان داده است که فن‌آوری مرزهای دانش و اخلاق و دین را متأثر می‌سازد. پس اگر در به‌کارگیری فناوری‌های جدید تنها به سراغ دانش و برنامه درسی آشکار برویم و از آثار پنهان و نامشهود آن غافل باشیم درک درستی از وضعیت موجود نخواهیم داشت.

مؤلفه تنبیه و تشویق از متغیر برنامه درسی پنهان با بتای ۰/۳۸ در تبیین متغیر هوش اخلاقی نقش دارد. این یافته به‌طور ضمنی با یافته های Fazl Elahi Ghomshei (2015)همسو می‌باشد. فضل الهی قمشی بیان می‌کند که مسئولیت‌پذیری یا مسئولیت گریزی به‌عنوان مؤلفه‌های هوش اخلاقی،

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

محصول نحوه عملکرد، رفتار و برخورد معلمان و مدیران به‌عنوان برنامه درسی پنهان است. معلم باید دانش‌آموز را بپذیرد، به او احترام بگذارد و توانایی‌های بالقوه وی را ارج نهد، معلم در این میان نباید کوشش خویش را صرف حکمرانی و اعمال پرخاشگرانه در ایجاد نظم و انضباط بر دانش‌آموز کند، بلکه باید سعی در جهت اعمال دانش‌آموز به‌سوی پیشرفت، موقعیت و سازگاری هر چه بیشتر وی کند. Crowley (2015)نشان داد که دانش‌آموزان هنگامی معلمان را در مقام یار و همراه خود می‌پذیرند که جنبه‌های خاصی از روابط معلم- شاگردی رعایت شود، معلم رفتارهای تشویقی و منعطف داشته باشد و از تنبیه استفاده نکند. همچنین Ferguson & Houghton (2014)اشاره می‌کنند که تشویق معلم یکی از رفتارهای مؤثر در علاقه‌مند کردن دانش‌آموزان رفتارهای مدنی و شهروندی است.

امروزه شرایطی در جامعه حاکم است که معمولاً هم پدر و هم مادر خانواده ساعات کاری زیادی را در بیرون از خانه و سرکار سپری می‌نمایند و عمده مدارس با تدارک برنامه‌های درسی فوق‌العاده دانش‌آموزان را کل روز در مدرسه مشغول نگه می‌دارند. چنین شرایطی اهمیت برنامه درسی پنهان را بیش‌ازپیش نمایان می‌سازد. در حقیقت رشد همه جوانب دانش‌آموزان ازجمله رشد اخلاقی شدیداً تحت تأثیر جو مدرسه و تعاملات مابین عناصر فعال در مدرسه است. از سوی دیگر چون در جامعه ما، دیدگاه دینی و پایبندی به اصول و مقررات اخلاقی لازمه هر نوع تعلیم و تعلمی است، لذا معلمان و مربیان ما باید همواره و به‌شدت مراقب رفتارهای اخلاقی خود باشند و بدانند اگر به این مهم توجه ننمایند، تأثیرات ناخواسته و نامطلوبی بر تربیت دانش‌آموزان عارض خواهند شد. پیشنهاد می‌شود دانشجو معلمان مراکز دانشگاهی و تمامی معلمان با برنامه درسی پنهان، کارکردها و تأثیر آن بر تمامی زمینه‌های آموزشی و پرورشی آشنا شوند. برگزاری دوره‌های ضمن خدمت در بین معلمان با موضوعاتی همچون ابعاد برنامه درسی پنهان و هوش اخلاقی که البته همراه با بازخوردهای مناسب باشد، ضروری به نظر می‌رسد. توجه ویژه به بحث فناوری اطلاعات و ارتباطات (فاوا) از اولویت‌های اساسی برای آموزش‌وپرورش باید باشد. در دسترس بودن انواع امکانات ارتباطی مانند موبایل و تبلت و کامپیوتر و گره خوردن برخی از تکالیف درسی و آموزشی به این وسایل خود دارای زوایای پنهانی به جهت تأثیرگذاری اخلاقی بر دانش‌آموزان است که باید موردتوجه بیشتر قرار بگیرد.

تعارض منافع/ حمایت مالی

این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد نویسنده اول در دانشگاه آزاد قم می باشد و از حمایت مالی دانشگاه آزاد قم برخوردار بوده است.

[Downloaded from journaliea.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

منابع

- Aghdasi, S., Kiamanesh, A., Mahdavi-Hezave, M., & Safarkhani, M. (2015). Teacher-student interaction in the classroom of successful and unsuccessful schools: A case study of the primary schools participating in the PIRLS 2006 and TIMSS 2007. *Education and Training.*, *30*(3), 120–193. [in persian].
- Alam-Hoda, J., Saleh Sadighpour, B., Belash, F., & Arefi, M. (2011). the Impact of ICT Application on Students' Ethical Attitude. *Curriculum Studies*, (12). [in persian].
- Alsubaei, M. (2015). Hidden Curriculum as One of Current Issue of Curriculum. *Journal of Education and Practice*, *6*(33).
- Borba, M. (2005). The step-by-step plan to building moral intelligence. Nurturing Kids Heart & Souls. National Educator Award, National Council سof Selfesteem. *Jossey-Bass*, 17–23.
- Borges, J. C., Ferreira, T. C., de Oliveira, M. S. B., Macini, N., & Caldana, A. C. F. (2017). Hidden curriculum in student organizations: Learning, practice, socialization and responsible management in a business school. *The International Journal of Management Education. In Press*.
- Cadima, J., Leal, T., & Burchinal, M. (2010). The quality of teacher–student interactions: Associations with first graders' academic and behavioral outcomes. *Journal of School Psychology*, *48*(6), 457–482.
- Crowley, E. P. (2015). A qualitative analysis of mainstreamed behaviorally disordered aggressive adolescents' perceptions of helpful and unhelpful teacher attitudes and behaviors. *Exceptionality*, *4*(3), 131–135.
- Eisner, E, W. (2014). Concerns and aspirations for qualitative research in the new millennium. *Qualitative Research*, *1*(2), 135–145.
- Eskandari, H. (2010). *the hidden curriculum*. Tehran: Nasima. [in persian].
- Fathi Vajargah, K., & Vahed Choukadeh, S. (2008). Identifying citizenship education in the hidden curriculum from the point of view of female teachers in Tehran and suggesting ways to improve it. . . *Journal of Educational Innovation*, (17). [in persian].
- Fazl Elahi Ghomshei, S. (2015). Hidden curriculum and student responsibility, evaluating factors and priorities. *Journal of Culture in*

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

Islamic University, (13), 587–604. [in persian].

_ Ferguson, E., & Houghton, S. (2014). The effects of contingent teacher praise, as specified by Canter's Assertive Discipline Programme, on children's on – task behavior. *Educational Studies, 18*(1).

_ Gengel, M. and Turkoglu, A. (2016). Analysis through Hidden Curriculum of Peer Relation in Two Different Classes with Positive and Negative Classroom Climates. *EducationalSciences:Theory&Practice*, *16*(6), 1893–1919. Retrieved from https://eric.ed.gov/fulltext/EJ1130765.pdf.

_ Gol Mohammadian, M., Behrouzi, N., & Yaseminezhad, P. (2014). Moral intelligence, its nature and necessity. *Medical Ethics*, (33), 121–142. [in persian].

_ Hashemipour, M. (2012). *The Relationship between Hidden Curriculum and Belief Development and Academic Performance of High School Students of Hajiabad, 91-92. Master of Science Degree in Faculty of Education and Psychology*. Islamic Azad University of Marvdasht. [in persian].

_ Hedayati, A., Sarbaz Hosseini, A., Hedayati, M., & Rezaie, A. (2015). Identifying the desired achievements of the hidden curriculum from the perspective of student-teacher competence. *Educational Leadership and Management Quarterly*, *11*(2). [in persian].

_ Lennick, D., & Kiel, F. (2011). *Moral intelligence: enhancing business performance and leadership success in turbulent time*. New York: Prentice Hall.

_ Maleki, H. (2006). *Curriculum, Action Guide*. Mashhad: Payam Andisheh. [in persian].

_ Mehr Mohammadi, M. (2004). *Viewpoints and approaches and perspectives*. Mashhad: Astan Qods. [in persian].

_ Norouzi Chegini, B., Sheykh Fini, A., Zareei, E., & Osareh, A. (2019). Explaining the effect of hidden curriculum on elementary school students' discipline. *Curriculum Research*, *2*(15), 75–94. [in persian]

_ Salehi, A. (2019). The Role of Informal Curriculum in Disciplinary Behavior of High School Girl Students. In *Provincial Conference on the Role of Non-formal Education in Basic Research Curriculum*.[in persian]

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]

_ Samiee zafarghandi, M. (2018). The relationship between hidden curriculum and students' emotional intelligence. *Family and Research, 15*(1), 136–119.[in persian].

_ Taghipour, H. A., & Ghafari, H. (2010). The role of hidden curriculum in students' disciplinary behavior From the point of view of the principals and teachers of the girls' high schools in Khalkhal city in the academic year 88-89. *Journal of Educational Sciences, 2*(7), 23–65. [in persian].

[Downloaded from journalieaa.ir on 2026-11-25]

[DOI: 10.52547/meo.10.4.95]